

РОЗДІЛ 8 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82.821.161.2-1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.2.32>

ТИПИ ФІЛОСОФСЬКИХ МЕТАФОР У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ (XX–XXI СТ.)

TYPES OF PHILOSOPHICAL METAPHORS IN MODERN UKRAINIAN POETRY (XX–XXI CENTURY)

Бабенко-Жирнова М.В.,

orcid.org/0000-0002-1886-1234

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Нечаяк Л.Г.,

orcid.org/0000-0002-7598-5612

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Статтю присвячено аналізу основних типів філософських метафор у сучасній українській поезії (XX–XXI ст.). Новаторство сучасної філософської метафори полягає в залученні максимального мовного потенціалу, використанні різноманітних нестандартних синтаксичних конструкцій, свідомому порушенні дериваційних норм, а головне – у семантичній наповненості, екзистенційності образів.

Сучасні філософські метафори поділяються на дві великі групи. Перша включає ті образні конструкції, усереднені яких обов'язково присутній так званий дериваційний неологізм. До цієї групи належать оказіональні метафори на позначення поетичної характеристики часу і простору (наприклад, *праполум'я*, *протопростір* у М. Кіановської; *проматеринське молоко* у С. Вишенського); новотвори, що передають семантику існування поза часом і простором (зокрема, *безнебесся* в М. Савки; *позасвіття* в М. Кіановської; *ми виснемо десь у міжчассі* І. Шувалової); філософські оказіональні метафори сповідально-емоційного характеру (з префіксами **все-**, **за-** на позначення масштабності, всеохопності думки й почуття, надміру емоцій, наприклад: *всеруйнування атомів і суті*, *всеприймаю*, *всевірюю* в М. Кіановської; *час усеприсутній, усійний* у Л. Тарнашинської; *всепромінання* у В. Герасим'юка) тощо. Другу групу сучасних філософських метафор становлять метафори без дериваційних новотворів, проте з оригінальністю образів, несподіваністю асоціацій та глибиною поетичної думки. В окрему підгрупу можна виділити біблійно-філософські оказіональні метафори, де в багатогранному образі поєднуються емоція, афористичність і біблійна алюзія (*земля недообітована*, *світлоризі*, *понадсвітнє чекання Христа*, *підшкірний докір Євангелія* в М. Кіановської; *відотченашити землю* в М. Савки). Використання тих чи інших філософських метафор характеризує ідіостиль письменника та підкреслює посилену увагу до онтологічних категорій у сучасній українській поезії.

Ключові слова: філософські метафори, новотвори, тропи, сучасна українська поезія, оказіональні метафори.

The article is devoted to the analysis of the main types of philosophical metaphors in modern Ukrainian poetry (XX–XXI century). The innovation of the modern metaphors is in the rich poetical language, in using of non-typical syntactic constructions, in deliberate breaking of word-formative norms, but mainly in semantic perfection.

The first group includes tropes with word-formative neologism in their construction. This group also includes occasional metaphors with semantic of time and space (for example, *prapolumia* (*праполум'я*), *protoprostir* (*протопростір*) by M. Kianovska; *promaterynske moloko* (*проматеринське молоко*) by S. Vyshensky); there are many philosophical metaphors with meaning of being outside space and time (in particular, *beznebesia* (*безнебесся*) by M. Savka, *pozavittia* (*позасвіття*) by M. Kianovska, *my vysneto des u mizhchassi* (*ми виснемо десь у міжчассі*) by I. Shuvalova); and philosophical metaphors with meaning of confessional and emotional meditation (there are metaphors with prefixes **vse-**, **za-** (**все-**, **за-**) to denote the scale, comprehensiveness of thought and feeling, excessive emotions, for example: *vseruivannia atomiv i suti*, *vseprymaiu*, *vseviruiu* (*всеруйнування атомів і суті*, *всеприймаю*, *всевірюю*) by M. Kianovska; the time is *useprysutnii*, *usiiynii* (*усеприсутній*, *усійний*) by L. Tarnashynska; *vseprominannia* (*всепромінання*) by V. Gerasymyuk) etc. The second group of philosophical metaphors includes tropes without word-formative innovation, but tropes of this group are original, marked by the deep poetical mind. In individual subgroup there are biblical occasional metaphors, they involve emotions, aphoristic thoughts and biblical cue (*zemlia nedoobitovana*, *svitloryzi*, *ponadsvitnie chekannia Khrysta*, *pidshkimyi dokir Yevanhelii* (*земля недообітована*, *світлоризі*, *понадсвітнє чекання Христа*, *підшкірний докір Євангелія*) by M. Kianovska; *vidotchenashyty zemliu* (*відотченашити землю*) by M. Savka) The philosophical metaphors characterize an individual style of each author and emphasize intensified attention to the ontological categories in the modern Ukrainian poetry.

Key words: philosophical metaphors, word-formative innovation, tropes, modern Ukrainian poetry, occasional metaphors.

Постановка проблеми. Питання тропіки, художньої виразності мови завжди були актуальними, оскільки стосуються безпосередньо найголовнішого елемента всієї творчості – слова. Варто зазначити, що впродовж історії погляди дослідників на саму суть образної мови змінювалися, вектор змін простежується в напрямі від надання тропам функції другорядної, прикрашальної до усвідомлення їхньої глибинної онтології.

Метафора як один із центральних і найуживаніших образних прийомів завжди викликала інтерес у вчених різних галузей знань. Численні приклади метафор із творчості сучасних українських поетів свідчать про актуалізацію дослідження в розрізі міждисциплінарних студій, нейроестетики, філософсько-афористичної цілісності тропу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визначення метафори та її різновидів здобула теоретичне обґрунтування в дослідженнях мовознавців, літературознавців, психологів, філософів. Зокрема, варто згадати роботи таких видатних учених, як Дж. Лакофф, М. Джонсон [8], В. Телія [13], О. Фрейденберг [15], Р. Якобсон та інші. Сучасні дослідження таких авторів, як Ю. Гайденок [2], В. Герман [3], С. Гуцол [4], С. Деменський [5], Т. Єщенко [6], Ю. Наріжний [10], Ю. Тимошенко [14], М. Шніцер [16], свідчать про перманентний науковий аналіз до явища оказіональної метафори.

Сучасні дослідники метафори вважають, що вона виконує важливу семантичну функцію, адже саме через образне мислення творчо пізнається світ. Усе це дає підстави виокремлювати її навіть як філософську категорію, як вихідну точку поетичної гносеології та аксіології [4].

Постановка завдання. Мета статті – дослідити популярне в сучасній українській поезії явище філософської метафори. Для її досягнення необхідно виконати такі завдання: 1) з'ясувати специфіку сучасної метафори як центральної точки формозмістової гармонійності; 2) класифікувати типи сучасних філософських метафор у творчості українських поетів поміжів'я ХХ–ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Особливістю сучасної української лірики (з 90-х рр. ХХ ст.) є явище філософської метафорики. Специфіка його полягає в надзвичайній влучності висловлювання, афористичності образу, індивідуально-авторських емоційно-розумових варіаціях на онтологічні теми. Новаторство сучасної філософської метафори полягає в залученні максимального мовного потенціалу, використанні різноманітних нестандартних синтаксичних конструкцій,

свідомому порушенні дериваційних норм, а головне – у семантичній наповненості, екзистенційності образів (наприклад, *ми генно закарбували обличчя буденно хижого часу* в М. Савки; *в соковій найтоншого дерева оселяється тятива невагомості* в С. Вишенського; *я позапростір, втілений у плоть; як же треба мотти, щоб наважитись бути Богом, / Щоб знебути Себе – і у Логосі всезнайти* в М. Кіяновської). Філософічність образів у сучасній ліриці нерозривно поєднана з новаторськими пошуками у плані словесної техніки, що пояснюється стремлінням митців до творчої новизни. Цю єдність формально-змістових шукань молодих авторів детально аналізує Т. Єщенко, яка вказує на філософське підґрунтя метафор поезії 1990-х рр. та пише: «Оказіонально-метафоричні інновації кінця ХХ ст. відбивають концептуально-світоглядні позиції дев'яностівців, специфіку поетичного таланту, індивідуальний стиль та особливості мовомислення авторів через художньо-образні парадигми, стрижневими елементами яких є ключові слова, здебільшого назви аксіологічних категорій, явищ природи, космічних тіл, релігійних та хронологічних концептів, урбаністичних реалій» [6, с. 35].

Серед сучасних популярних теорій розуміння метафори на велику увагу заслуговують теорія метафори-предиката та класифікація «логічні / парадоксальні предикації». Як зазначає С. Гуцол, «в основі парадоксальних метафор лежить конфлікт когнітивного та узуального. Схожі метафори не завжди можна актуалізувати когнітивною моделлю, оскільки вони здебільшого мають евокативну функцію, викликають певні почуття, захоплення, спогади, зацікавленість, вражають розкутістю пошуку, неприхованою відвертістю. Вони є підкреслено непрагматичними, більш перцептивними, аніж поняттєвими, руйнують усталеність, канони, пропонують свіжий погляд на звичні речі» [4].

Одним із головних способів творення оказіональних метафор у сучасній філософській ліриці є порушення стандартних дериваційних норм, унаслідок чого з'являються авторські неологізми зі згущеним поетичним акцентом на певній емоції чи думці. В. Герман простежує основні тенденції творення таких новацій. Зокрема, вона зазначає, що префіксальні іменникові новотвори організовані здебільшого за допомогою дієслівних і прикметникових префіксів, вживаються з метою більш чіткого окреслення просторових і часових понять. Зокрема, дослідниця зазначає актуалізацію спільнослов'янського префікса *пра-* [3, с. 9].

Загалом сучасні філософські метафори поділяються на дві великі групи. **Перша група** включає ті образні конструкції, усередині яких обов'язково присутній так званий дериваційний неологізм. Цю групу можна класифікувати за смисловими акцентами й водночас за характером морфологічних новотворів. Сучасні теорії метафори допускають також певний поділ на узуальні (мовні, стерті, колективні) та оказіональні (мовленнєві, індивідуально-авторські, художні) метафори [2]. На думку В. Телії, метафора першого типу є більш об'єктивною, адже «створюється на основі конотацій, що супроводжують слово у «звичному» вживанні та в закріпленні за ним мовного узусу». Другий різновид метафори не існує поза контекстом і включає компоненти оцінності та модальності [13, с. 193].

Отже, оказіональні метафори в сучасній філософській ліриці поділяються на дві підгрупи, які своєю чергою класифікуються на певні види.

Підгрупа 1. Поетична характеристика часу та простору:

1.1. Новотвори з префіксами **пра-**, **прото-**, рідше **про-**. У сучасній філософській ліриці за допомогою цих префіксів часто утворюються авторські неологізми з метою підкреслення давності певної події або явища, надання їм екзистенційності, наприклад: *праполум'я*; *протопростір*; *знамення протоімені – криниці*; *ти – простір пратворення* (М. Кіяновська); *Знерухомлений / Час – / У задумі / Правічності* (Л. Тарнашинська); *Проматеринське молоко, праматір* (С. Вишенський). Таким чином, увага акцентується на споконвічності образу, асоціативність мислення переносить творчу уяву на проблеми витоків, першоджерел, на філософське питання початку всього суцього.

1.2. Новотвори, що передають семантику існування за межами часу і простору, певну трансцендентну поетику образу. Такі неологізми творяться в різний спосіб, найпоширенішою є модель префікс+корінь+суфікс, наприклад: *безнебесся* (М. Савка); *вир безчасся*; *позасвіття* (М. Кіяновська); *наскрізьчасся – / Простір, / Пронизаний / Творенням; смерть – / Тайм-аут / Душі / У просторочассі; білячасся* (Л. Тарнашинська); *усі ми виснемо десь у міжчассі* (І. Шувалова). Головна спільна ознака оказіональних метафор цієї підгрупи – семантика існування за межами традиційного бачення світу; часо-просторові ліричні рефлексії виступають крізь сконденсований образ, наприклад: *нитво позачасовості густої*; *люблю тебе ніжно і яюсь позачасово* (М. Савка).

Підгрупа 2. Філософські метафори-оказіоналізми сповідально-емоційного характеру:

2.1. Новотвори з префіксами **все-**, **за-** на позначення масштабності, всеохопності думки й почуття, надміру емоцій, наприклад: *всеруйнування атомів і суті*; *всеприймаю*; *всевірую*; *всещаслива*; *вдивляння у вітер усеприсутності*; *заостання* (М. Кіяновська); *час – усеприсутній, усійний* (Л. Тарнашинська); *всепроминання* (В. Герасим'юк).

2.2. Новотвори з префіксами **недо-**, **не-** на позначення неповноцінності певного явища, думки чи емоційного стану, відсутності гармонії, цілісності, наприклад: *недолюбив*; *нерозлітність кінця* (М. Савка); *небачення дива*; *недоозирання*; *недоозивання*; *світ знестав*; *прозорі поля неповернень*; *своїх хвилин тобі недотриваю, / Недочекаю і недостелю*; *усвідомлення невірвання*; *недобуте*; *ми з тобою два неострови Господні*; *непам'ять* (М. Кіяновська); *непрощення* (Б. Матіяш).

2.3. Інші різновиди емоційно-сповідальних метафор із новотворами, наприклад: *руйно вибухаю сміхом*; *дній велико!*; *іншає надія*; *пекуче безбожжя любові*; *поезопокруч* (М. Кіяновська); *моя тебелогія* (І. Шувалова); *співчуття. Покаяння. Розплата. / Як багато ще треба спізнати / На шляху щастєпошуковтрати!* (А. Багряна). Варто зазначити, що цей авторський неологізм належить до неморфологічних способів творення лексем. Як зазначає В. Герман, у поезії останніх років поширені індивідуальні лексико-синтаксичні деривати, що утворюються шляхом зрощення всіх слів словосполучення. Наслідком цього є виникнення сконденсованого новотвору. Схожі образи є в поезії Л. Тарнашинської (наприклад, *усезавждиприсутність часу*), І. Шувалової (*життєпротяжність*; *буттєбезмежність*).

У поетиці сучасної української лірики наявні граматичні новаторства, реалізовані в нестандартних формах. Такі зміни у власній стилістиці свідомо творяться митцями задля увиразнення емоційного ефекту, наприклад: *а ти мене жити не хочеш*; *мовчу тебе*; *забудь мені вмерти*; *я так тебе не маю!*; *не я не тобі не сьогодні мовчу, / Тебе не торкаюсь, тобою не вірю*; *насни мене* (М. Кіяновська). Таке явище в сучасній поезії досить часте, що органічно пояснюється постійним пошуком нових ракурсів зображення дійсності.

Другу групу сучасних філософських метафор становлять метафори без дериваційних новотворів, проте з оригінальністю образів, несподіваністю асоціацій і глибиною поетичної думки. Як свідчить частота вживання певних різновидів

філософських метафор, найчастіше вони передають образи часу та простору, наприклад: *речі теж полишають верші часу і місця / в безборонному беззастережному забутті; час тече – парпетами, ринвами, площами, / і з останнього даху зривається в небо* (І. Шувалова); *хронометраж життя* (А. Багряна); *час обмежено пам'яттю; хронотоп роздоріжжся; наш страх, немов химерний шовкопряд, обплутаний минулим і прийдешинім; ми тільки листя, що мляво циркулює в часі; бездонна мука простору; нас червочочить час тож крок у крок / Ми йдемо разом до початку світу* (М. Кіяновська); *часу шовковистий плін; і час витікає. І роки один за одним / Слизькими вужами втікають із цього світу* (М. Савка); *ніч наповнена пам'яттю* (Б. Магіяш); *У капсулі / Миті – / Сконденсована / Вічність. / Час – / Безрух. / Його умовна / Текучість – / У людській / Проминальності* (Л. Тарнашинська); *праліс, справіку* (В. Герасим'юк).

В окрему підгрупу можна виділити біблійно-філософські оказіональні метафори, у яких у багатогранному образі поєднуються емоція, афористичність і біблійна алюзія, наприклад: *земля недообітована; світлоризі; понадсвітне чекання Христа; підшикрний докір Євангелія* (М. Кіяновська); *відотченашити землю; над нами ангели-експерти / На той предмет, коли пора... / Бог є любов, яку не здерти. / Хіба що з шкірою ребра* (М. Савка); *Богопокинутість* (В. Герасим'юк); *Господь стоїть на варті наших зречень; навчи мене не пити води у глеках / вона на колір має присмак смерті / прицвяшений до неба ти далекий / а рани мов колодязі відверті* (І. Шувалова).

Варто зазначити, що використання тих чи інших філософських метафор характеризує ідіостиль письменника, його творча манера унаочнює специфіку індивідуального текстотворення. Так, поезія М. Кіяновської найбільш насичена авторськими неологізмами, оказіональними метафорами з яскраво вираженим медитативним відтінком. Образність її творчості – занурення у світ сутностей, порівняння до глобальних питань взаємодії мікрокосму людини зі Всесвітом. Саме

тому її метафори надзвичайно сконденсовані, афористичні та філософічні. Схожа метафорика характерна для творчості І. Шувалової. Мова її творів має внутрішній онтологічний ритм, стильовій манері поетеси притаманна певна різкість, надрив, емоційно-рефлексійна забарвленість. У її філософських метафорах помітна тенденція до вживання понять, термінів, які подеколи увиразнюють свідому раціоналізацію образу, а інколи, навпаки, через «науковість» стилю додають більше емоційних тонів, наприклад: *«моя телеологія страти / моя телеологія це апофатика болю; а ти забуваєш свій кожен атом / занурюєш пальці в суцільний логос; сніг – важкий, неминучий, як вирок, ґрунтовний, як теза»* [17, с. 121].

Цікавою є творча манера Б. Магіяш. Порівняно із сучасною тенденцією глобальної метафоризації, її твори нестандартно прості, однак свідоме називання речей своїми іменами приводить до поєднання письменницької широти з багатством неускладненої мови, її природним образним потенціалом. Серед тропів переважають порівняння, через які проступає надзвичайна асоціативність мислення ліричної героїні, наприклад: *«ти так гарно мовчиш сьогодні ти так гарно / мовчиш моя любове так само тихо / як розхляються стулки мушель на морському / дні майже так само спокійно як росте висока / степова трава як гойдається під прозорим / бездонним небом ти ж бачиш як воно / блакитно-крихко розсипається на найдрібніші / шматочки від твого подиху від твого мій любий / доторку не говори не треба»* [9, с. 174].

Висновки. Отже, філософські метафори сучасних авторів увиразнюють ідіостиль кожного з митців, підкреслюють актуальність тих чи інших образно-семантичних акцентів у поетичній творчості. Оригінальність, новизна їхнього художнього мовлення полягає в максимальному використанні творчого потенціалу слова, у свідомому пошуку нових ракурсів зображення через оказіональні метафори.

У перспективі актуальним є дослідження метафор у сучасній українській поезії в ракурсі нейроестетики та міждисциплінарних студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вишенський С. Синус покуття : вірші. Київ : Юніверс, 1999. 127 с.
2. Гайденко Ю. Метафора та її різновиди у романах Шарлотти Бінґхем. *Закарпатські філологічні студії*. 2013. Вип. 13. Т. 2. С. 22–27. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/13/part_2/6.pdf (дата звернення: 25.10.2021).
3. Герман В. Індивідуально-авторські неологізми (оказіоналізми) в сучасній поезії (60-ті – 90-ті роки) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Суми, 1998. 20 с.
4. Гуцол С. Метафора як спосіб символічного вираження внутрішнього досвіду особистості. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2007. № 3(21). Ч. 1. С. 109–116.

5. Деменский С. Научность метафоры и метафоричность науки : монография. Омск : ОмГТУ, 2000. 116 с.
6. Ещенко Т. Метафора в українській поезії 90-х років ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2001. 18 с.
7. Коцюбинська М. Мої обрії : у 2 т. Київ : Дух і літера, 2004. Т. 1. 336 с.
8. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / пер. с англ., ред. и с предисл. А. Баранова. Москва, 2004. 256 с.
9. Метаморфози. 10 українських поетів останніх 10 років / уклад. С. Жадан ; післямова В. Неборака. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2011. 272 с.
10. Нарижный Ю. Философская метафора как средство визуализации философских понятий. *Метафора та її семіотичний контекст* : збірник матеріалів науково-практичного семінару, м. Дніпро, 17 березня 2017 р. Дніпро : ДДУВС, 2017. С. 29–32.
11. Савка М. Пора плодів і квітів : книга зібраних віршів. Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. 367 с.
12. Слобода Н. Синтаксис поетичної метафори : монографія. Дніпропетровськ : НГУ, 2011. 134 с.
13. Телия В. Вторичная номинация и её виды. *Языковая номинация (виды наименований)* / отв. ред. : Б. Серебренников, А. Уфимцева. Москва : Наука, 1977. С. 129–221.
14. Тимошенко Ю. Метафора в структурі художньої свідомості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Київ, 2001. 20 с.
15. Фрейденберг О. Миф и литература древности : монография. Москва : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. 605 с.
16. Шніцер М. Образно-символічна природа метафори. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2018. Вип. 1. С. 88–97.
17. Шувалова І. Ран : поетична збірка. Київ : Смолоскип, 2011. 144 с.

УДК 811.161.2'373.2 423

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.2.33>

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ В РЕТРОРОМАНАХ ПРО ЛЬВІВ АНДРІЯ КОКОТЮХИ

PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN ANDRIY KOKOTYUKHA'S RETRO-NOVELS ABOUT LVIV

Вегеш А.І.,

orcid.org/0000-0003-0430-2447

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Ужгородського національного університету

Статтю присвячено дослідженню літературно-художніх антропонімів, що функціонують у ретродетективах про старий Львів сучасного українського письменника Андрія Кокотюхи.

Доведено, що онімна лексика відіграє важливу роль у художньому тексті. Літературно-художні антропоніми – важливий мовний засіб із широкими виражальними можливостями. Відомо, що в системі українських власних найменувань, що склалася протягом минулих віків, відображено всі аспекти народного життя на різних історичних етапах. Тому антропоніми є одним із важливих джерел для дослідження мови, історії, матеріальної й духовної культури нашого народу. Відповідно, вивчення антропонімікону, в тому числі й літературно-художнього, належить до актуальних завдань сучасної ономастики.

З'ясовано, що літературно-художні антропоніми в романах А. Кокотюхи адекватно відтворюють конкретний антропонімний узус. Безперечно, що найбільш унікальним антропонімним класом є прізвиська, адже в них відобразилися звичаї, мова, побутування. Вони привертають увагу своєю формою та внутрішнім змістовим наповненням. Формування, історичний розвиток і особливості функціонування власних імен тісно пов'язані з релігією, культурою, звичаєвими традиціями народу, тому дані антропоніміки є важливими. Розглянуто різні мотиви надання прізвищ, в основі яких відчитується своєрідний галицький діалект. Галицькі говірки (наддністрянський, опільський говір) – одні з архаїчних говорів. Науковці доводять, що наддністрянський говір дуже вплинув на сусідні діалекти, його риси широко відбиті в мові художньої літератури, фольклору.

Подається опис найменувань літературних героїв, визначається їх функційно-стилістичне навантаження, виражальні можливості, роль у створенні образів. Розкрито етимологічне значення (внутрішню форму) літературно-